

L'obra *France. Les dynamiques du territoire* és una lúcida reflexió sobre els diferents aspectes que configuren els processos de canvi territorial a França. Si el seu contingut és irregular, cosa lògica tractant-se de les actes d'un col·loqui amb comunicacions de caràcter ben diferent, no per això deixa d'oferir una visió força rica de les profundes mutacions de l'espai francès vistes des de perspectives molt àmplies i complementàries. En alguns moments les discussions dels diferents grups de treball són potser excessivament abstractes, però cal subratllar la gran quantitat de preguntes que sorgeixen al llarg de l'obra i que es fan els mateixos autors; si no es donen respostes a moltes d'aquestes, això permet posar de relleu la necessitat de continuar un debat sobre una problemàtica molt actual i prendre consciència de l'abast de les transformacions que s'estan produint a les nostres societats. Cal afegir-hi que, al llarg de l'obra, s'han inserit una sèrie de mapes sobre aspectes que permeten entendre les dimensions dels processos de canvi, i que ajuden a no oblidar el context en què es mouen les discussions. Un darrer aspecte que cal assenyalar és la confrontació de punts de vista tan diferents com són els dels geògrafs i d'altres científics socials, i els dels tècnics en planificació territorial que treballen per a diferents administracions; el debat que impliquen aquestes diferents perspectives és enriquidor per a tots els participants i per al lector. Finalment caldria afegir-hi que fóra ben útil dur a terme iniciatives semblants al nostre país, on el territori també està experimentant uns processos de canvi força importants, l'abast dels quals potser no ha estat encara prou debatut.

Lluís Riudor

CELANT, A. & MORELLI, P. (1986); *La geografia dei divari territoriali in Italia*, Sansoni Editore, Florència, VIII + 501 pp. Bibliografia, índex i apèndix estadístic.

«Vorrei che il mondo avesse un suolo cuore; glielo strapperei», hauria dit a mitjan segle passat un cèlebre bandoler de la Itàlia meridional. La frase és recollida per l'escriptor Carlo Levi –torinès posat sobtadament en contacte amb la Lucània dels anys trenta, arran d'una ordre de confinament dictada per les autoritats feixistes– i expressa amb força tota la desesperació dels marginats, dels perdedors, en el procés de formació de la Itàlia contemporània. No cal dir que, d'ençà de 1930, i encara més d'ençà de 1860, moltes coses han canviat pel que fa a les desigualtats territorials a Itàlia. Però un bon nombre de problemes han persistit, tot traduïnt-se, sovint, en doloroses realitats socials. Així, doncs, no és d'estranyar que el debat sobre el tema s'hagi mantingut com una de les constants de la vida política i cultural del país.

És aquest un debat complex, no tan sols pels múltiples aspectes que hi tenen relació (factors històrics, econòmics, geogràfics, culturals...), sinó també per la seva immediata rellevància política. Fins a l'adveniment de la Segona Guerra Mundial, la qüestió de les desigualtats territorials fou plantejada sovint en termes d'oposició entre el Nord i el Sud del país: entre un Nord industrial, relativament benestant i econòmicament dinàmic, i un Sud agrari, empobrit i dotat d'estructures econòmiques i socials arcaiques. El debat girava, doncs, entorn de l'anomenada «questione meridionale», dels seus orígens i de les seves possibles solucions. Així, els principals autors que durant el

període d'avantguerra tractaren el tema han estat sovint definits com a «meridionalistes» i, encara, com a «meridionalistes clàssics». Es tracta d'estudiosos i de polítics com Guido Dorso, com Gaetano Salvemini o com el mateix Antonio Gramsci, el qual representa la fita més alta en aquesta línia d'anàlisi¹.

Del final de la guerra ençà, i especialment després de 1960, noves aportacions han vingut a completar, a complicar o –sovint– a contradir aquell model dicotòmic dominant. En part, les noves interpretacions han estat imposades per les enormes mutacions sofertes per l'economia, per la societat i pel territori italians durant els darrers quaranta anys (l'expressió més significativa de les quals ha estat potser el moviment emigratori –durant el vintenni 1951-1971– de més de quatre milions de persones des de les regions del Sud cap a d'altres indrets del país o a l'estranger). D'altra banda, les noves hipòtesis han estat fruit també de la introducció de mètodes i de corrents novells en l'estudi de les ciències socials.

Una de les darreres aportacions al tema que tractem és el llibre *La geografia dei divari territoriali in Italia*, obra d'Attilio Celant i Paola Morelli, i publicat per la casa Sansoni de Florència en la seva col·lecció «Manuali». Celant i Morelli són, respectivament, professor i investigadora de Geografia econòmica a la Facultat d'Economia i Comerç de la univer-

sitat romana de La Sapienza. Tal com s'explica de bon principi, l'objectiu de llur estudi és «(...) ricostruire sia l'itinerario logico che ha guidato l'azione politica tesa al superamento dei gaps territoriali di sviluppo, sia i risultati che via via sono stato raggiunti»². Així doncs, el llibre tracta, no tan sols de les diferències territorials italianes, sinó també de les polítiques que des de l'administració pública s'han aplicat per tal d'afrontar-les. El període històric estudiat va de l'inici dels anys cinquanta fins als nostres dies.

La hipòtesi central del treball podria resumir-se en tres punts:

a) La industrialització ha estat el principal factor desencadenant dels desequilibris territorials del desenvolupament econòmic italià. Això no és obstacle per què també en la distribució territorial de l'agricultura i dels serveis hagin existit i existeixin importants manques d'homogeneïtat que reforcen l'estructura polar del territori italià.

b) Les polítiques regionals aplicades per fer front als desequilibris territorials i per aconseguir una major igualtat en la distribució de la renda sobre el territori han estat sovint genèriques i poc discriminants, de tal manera que han acabat produint efectes tous i contradictoris.

c) Malgrat tot, l'acció institucional (especialment l'exercida des de la Cassa per il Mezzogiorno, l'agència estatal per al desenvolupament del Sud) i els canvis econòmics han tendit a transformar el territori italià en el sentit de fer-lo més complex i articulat. Així, enfront de l'oposició Nord-Sud proposada pel meridionalisme clàssic, o del model d'una Itàlia integrada per tres formacions socials dife-

¹ Vegeu GRAMSCI, Antonio, 1966, *La questione meridionale*, Roma, Ed. Riuniti (es tracta d'un recull de textos del període 1916-1926, a cura de Franco de Felice i Valentino Parlato), i també els passatges corresponents dels *Quaderni del carcere*, Torí, Giulio Einaudi, 1975, en 4 vols. (a cura de Valentino Gerratana).

² CELANT, A. & MORELLI, P., *op. cit.*, p. V.

renciades avançat per Arnaldo Bagnasco a mitjan anys setanta³, el llibre parla de la «leopardizzazione» de l'esmicolament en petits unitats, de l'estructura territorial de l'economia italiana.

Pel que fa a la seva estructura, l'obra es presenta dividida en dues parts ben diferenciades, cada una de les quals és signada per un dels dos autors. La primera part, firmada per Attilio Celant, ofereix una visió de l'evolució i dels efectes de les polítiques territorials a Itàlia durant els darrers quaranta anys, amb referència especial a la política industrial i a la localització dels serveis. Celant comença per plantejar la qüestió teòrica de les diferències territorials, per establir tot seguit una periodització en l'evolució d'aquestes diferències a Itàlia, dels anys cinquanta ençà (capítol primer). L'autor distingeix quatre períodes, i dedica un capítol a l'anàlisi de cada un d'aquests (capítols del segon al cinquè). Les característiques principals d'aquests períodes amb referència a les diferències territorials serien:

a) Durant la dècada dels *anys cinquanta*, l'evolució econòmica és fortament condicionada per les opcions de reconstrucció ràpida i de competitivitat als mercats exteriors preses en acabar la Segona Guerra Mundial. Aquestes opcions implicaven necessàriament la potenciació de les estructures territorials més eficients des del punt de vista del mercat, de manera que durant aquesta dècada les diferències territorials tendiren, en termes generals, a agreujar-se.

b) Durant els *anys seixanta* s'empren diverses iniciatives estatals per a la

industrialització del Sud, per mitjà, sobretot, de la creació d'àrees i de pols de desenvolupament. Aquests intents tingueren uns certs efectes en la peregació de la distribució territorial de la renda, però fracassaren en el seu objectiu central de crear un desenvolupament econòmic a les àrees deprimides.

c) *D'ençà de l'inici de la crisi econòmica*, l'any 1973, el creixement econòmic disminueix a les regions industrials «matures», i els corrents migratoris cap aquestes àrees s'aturen. S'observa, en canvi, una revitalització de l'economia de les regions perifèriques. Però aquesta revitalització no és pas fruit de polítiques regionals endegades des de l'administració, sinó dels mateixos mecanismes econòmics desencadenats per la situació de crisi.

d) *Als anys vuitanta*, la terciarització de l'economia italiana potencia encara les grans àrees metropolitanes del país, on es concentren també els sectors productius més innovadors. Cal témer, doncs, que les tendències presents no comportin un agreujament de les diferències territorials.

Dos capítols, dedicats a l'estudi dels sistemes urbans i als processos de terciarització i de difusió de noves tecnologies tanquen la primera part del llibre.

La segona part, signada per la investigadora Paola Morelli, tracta de l'evolució de l'agricultura italiana i de la seva relació amb els desequilibris territorials. Més breu que la primera part —amb la qual, sigui dit de passada, manté una relació més aviat escassa— aquesta segona part consta només de quatre capítols.

Morelli comença per una exposició teòrica sobre els condicionants de la localització territorial de les activitats agríco-

³ BAGNASCO, Arnaldo, 1977, *Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano*, Bolonya, Il Mulino.

les, tot emprant models econòmics i geogràfics clàssics (Von Thünen, Lösch...), i analitzant els factors naturals i antròpics que afecten aquella localització (capítol vuitè). Al capítol següent, l'autora explica quines han estat les grans etapes en l'evolució de l'agricultura italiana, de la unificació del país ençà. S'analitzen a continuació les grans accions de política agrícola entre 1950 i 1980 i els seus efectes, amb referència especial a la política agrària de les Comunitats Europees i a les seves repercussions a Itàlia. Finalment, a l'onzè i darrer capítol, s'analitzen les perspectives de futur per a l'agricultura italiana i la seva relació amb la modificació dels desequilibris regionals.

Pel que fa a la metodologia del treball, s'observa durant tota l'obra una forta preocupació per quantificar la magnitud de les desigualtats territorials i els efectes de les polítiques destinades a eliminar-les. Així, hom quantifica les diferències de renda, de productivitat, de fluxos de mercaderies, etc. Per aquesta raó, el llibre consta d'abundant material gràfic i cartogràfic, i s'acompanya d'un generós apèndix estadístic. L'obra es completa amb un elenc de les disposicions legals citades i amb un índex d'antropònims (però no pas de topònims). Hom pot trobar-hi també, al final de cada capítol, les referències de la bibliografia utilitzada, circumscrita —amb criteri, a parer nostre, opinable, però imposat potser pel caràcter de la col·lecció— gairebé exclusivament a publicacions en llengua italiana.

Ens trobem, doncs, davant un llibre valuós, d'indubtable interès per a qui vulgui estudiar l'evolució de les polítiques territorials a la Itàlia de la segona meitat del segle xx. Tanmateix, hom té la impressió que, amb un enfocament de l'estudi més atent a les variables socials, els

autors haurien pogut treure un fruit més gran de la seva recerca. En efecte, tot movent-se dins els pressupostos teòrics de l'economia neoclàssica, l'estudi deixa sovint fora del seu camp d'anàlisi les variables socials dels processos territorials. Així, el lector es troba davant de «territoris» rics o pobres, que creixen o decaden, que col·laboren o s'oposen, però desconeix massa aspectes de la societat que els habita i els transforma (la seva estratificació, la seva organització, les seves expressions polítiques...). Al nostre entendre, això representa un retrocés respecte d'altres anàlisis del tema anteriors en el temps.

Ja als anys vint, Antonio Gramsci afirmava que les diferències territorials tenien llur origen en l'existència de diverses formacions socials, les quals, al seu torn, corresponien a diverses estructures econòmiques. I en seguia el corol·lari que la solució del problema plantejat —és a dir, la igualació en la distribució de la renda sobre el territori— només podria ser assolida mitjançant l'acció conjunta dels grups socials que, als diferents territoris, dins les diverses formacions socials, tenen en aquella igualació un dels seus interessos coincidents a llarg termini (tot això sense oblidar l'existència de possibles solidaritats territorials, de caràcter fins i tot «nacional», entre els diversos grups d'una mateixa formació social)⁴.

Cinquanta anys més tard, Arnaldo Bagnasco basarà també la seva anàlisi de les desigualtats territorials italianes en les estructures socials. Després de denunciar «la crisi teòrica e pratica dell'economia neoclassica e dei suoi modelli, che

⁴ Vegeu «Alcuni temi della questione (sic) meridionale, 1926, a *La questione meridionale* (cit.).

escludono qualsiasi idea, anche implicita, di società»⁵, l'autor afirma que el seu estudi té com a interès últim l'anàlisi de les classes socials. Així, l'existència de tres formacions socials —«central», «perifèrica» i «marginal»—, amb relacions de força i tradicions políticoculturals diferenciades, seria alhora causa i conseqüència del desigual repartiment de les activitats productives i dels serveis sobre el territori italià.

L'objecció plantejada no és pas, a parer nostre, una qüestió de matis. Hem

vist més amunt que l'objectiu del llibre de Celant i Morelli és l'estudi de les polítiques aplicades per fer front a les diferències existents al territori italià. I hem vist també que l'obra forneix nombrosos elements d'interès per a l'estudi de la qüestió. Però si hom perd de vista les estructures socials aparellades als models territorials existents, és fàcil d'oblidar que les polítiques territorials són això, polítiques. És a dir, mesures que tendeixen a afavorir uns grups socials i a perjudicar-ne d'altres.

⁵ BAGNASCO, A., *op. cit.*, p. 16.

Oriol Nel·lo i Colom